

דושיח על הזהות היהודית-ישראלית

אליעזר שביד:

מי הם הישראלים? האם כבר נוצרה זהות ישראלית מגובשת? מה הם תכניה ומאפייניה, וכיחוד – מהו היחס שבינה לבין הזהות היהודית של קבוצת הרוב, שעל-ידיה ובשבילה קמה מדינת ישראל? שאלות אלו עלו לאחרונה שוב לדיון, הפעם מתוך רצון מודגש של קבוצה גדולה באינטליגנציה החילונית הלוחמת להציג לרוב אתגר בוטה בדמותה של הגדרת זהות כוללת חלופית.

ודאי, על אתגר כזה מגיב כל יחיד חושב מתוך מכלול ניסיון חייו, תרבותו והשקפת עולמו, אך אם מבקשים אנו בסיס אובייקטיבי כלשהו כמצע לדיון בין בעלי-תריסין, עלינו להכיר קודם כל בעובדה שזהות אישית-קבוצתית היא תהליך ביוגרפי-היסטורי ולא מצב סטטי. יש לו לתהליך הזה נקודת מוצא נתונה בעברו של כל יחיד ובעברה של כל קבוצה, ואין היא ניתנת לבחירה, אך יש לו כיוון כלפי עתיד שהוא פתוח לבחירה וניתן להשגה בהדרגה. אלה הבוחרים להציג את עצמם כיום כישראלים, שישראליותם היא חלופה לזהות יהודית, הם יהודים מבחינת נתוני עברם. הם, כמוכן, מודעים לכך בזיקתם לקבוצת הרוב, שעדיין לא פרשו ממנה. יתר על כן: כל קבוצות הזהות האחרות הסובבות אותם, והמגדירות אותם מנקודת הראות שלהן ביחסי גומלין של חיי יום-יום, רואות אותם כיהודים. לשתי העובדות הללו יש השפעה רבה על ההווה, במשמע שאלה הבוחרים להעדיף את המרכיב הישראלי בזהותם הם עדיין יהודים, ויהדותם היא מטען מורגש של זיקות שייכות, שותפות גורל, נשיאה באחריות ישירה ועקיפה לגורל העם היהודי, זיכרונות היסטוריים, לשון, ספרות ומרכיבי אתוס. במלים אחרות: גם האתגר של הגדרת זהות כוללת חלופית מוצג עדיין בתוך מסגרתה של קבוצת הזהות היהודית. המכנה המשותף המגדיר את כל הקבוצה המתווכחת הוא יהודי או יהודי-ישראלי.

אולם יחד עם הנתון האובייקטיבי הזה, הניתן לאישוש מדעי, יש לקחת בחשבון עוד שתי עובדות שנתגבשו עם הקמתה של מדינת ישראל. ראשית, מדינה מהווה בפועל תשתית לזהות כוללת חלופית של קבוצה, שתהיה לא רק אחרת מן הקבוצה שהזדהתה קודם כיהודית, אלא גם שונה במרכיבי היסוד של ההגדרה העצמית שלה (זהות לאומית-טריטוריאלית-פוליטית-לשונית במקום זהות אתנית-תרבותית-מסורתית או תרבותית-דתית). שנית, במסגרתה של מדינה יש גם קבוצות מיעוט גדולות המזדהות לפחות חלקית על בסיס המכנה המשותף הרחב ביותר של ישראליות עם קבוצת הרוב היהודית. שתי עובדות אלה שנתגבשו עם הקמת המדינה העמיקו

מאוד דיכוטומיות שימיהן כימי הציגונות: הדיכוטומיה בין דתיים לחילוניים מזה, הדיכוטומיה בין יהודים-ישראליים ליהודי התפוצות מזה, והדיכוטומיה שבין יהודים-ישראליים ללא-יהודים ישראליים מזה. אין להקל ראש במשקלן ובהשלכותיהן של שתי העובדות הללו. הן מצביעות על כך שזהות כוללת חלופית לזו של קבוצת המוצא היהודית כבר קיימת כעמדה מתממשת המעצבת בפועל תת-תרבות במדינת ישראל; היא כבר איננה רק בבחינת רעיון 'כנעני' ערטיילאי, המבטא שאיפה לעתיד שונה, אלא מציאות המעצבת את פני ההווה. אמנם עובדתית עדיין רוב הישראלים שהישראליות היא לגביהם בחירה חיובית חופשית, רואים את עצמם כיהודים ישראליים הקשורים לכל העם היהודי ונבדלים מן הלא-יהודים הישראליים במישור הלאומי והדתי, ואמנם עובדתית גם אלה הבוחרים בזהות ישראלית לא פרשו עדיין מקבוצת הרוב הרואה עצמה יהודית-ישראלית, אבל קבוצת זהות ישראלית נבדלת מסתמנת והולכת, וקו הנחק הוא מוחשי. משום כך חייב כל יחיד חושב להתייחס אליה ולבחון את השלכותיה על תודעת זהותו.

מכאן ואילך ענייננו בהצגת בחירה אישית. בחירתי שלי מסתכמת בקביעות, בהערכות ובתצפיות האלה: ראשית, על רקע עברי האישי והשתייכותי ההיסטורית אני רואה את עצמי כיהודי, כלומר כבן העם היהודי. זוהי לדידי זהות ראשונית, מקיפה ומלאה. שום זהות אחרת איננה מגבילה אותה או מפקיעה אותי ממנה; גם זהותי כאדם וגם התייחסותי לתרבות האירופית מתבטאות בשלמות דרך זהותי היהודית, ואילו הישראליות היא לדידי הממד המשלים, המעשי, של היותי יהודי. כאשר מציעים לי להיות ישראלי 'בלבד' מציעים לי, למעשה, לוותר על מרב ומיטב מטעני התרבותי ומקורות יצירתי, ויחד אתם גם על המניע שבגללו בחרתי להיות ישראלי מתוך שכנוע עמוק, ולא רק מתוך העובדה שנולדתי בארץ זו. במלים אחרות: לישראליותי יש משמעות מזהה משום שאני יהודי.

שנית, ניתוח מרכיבי הזהות הישראלית, כשהיא מובחנת לעצמה בתור מכנה משותף רחב של כל אלה שהם אזרחי מדינת ישראל, מוליך אותי אל ההערכה שהיא זהות המכילה מטען תרבותי ומטען היסטורי דל מכדי לפרנס חיים יצירתיים, עשירי תוכן ומבע, הן מזווית הראייה של היחידים המזדהים והן מזווית הראייה של הקבוצה המזדהה. פירוש הדבר לדידי הוא שיחידים שיוזדוהו עם קבוצתם על תשתית כה דלה, אי-אפשר שיסתפקו בה. יהיה עליהם לבחור אחת מן השתיים: או שהם יגזרו על עצמם ועל צאצאיהם רידות וריקות בלתי נסבלים, או שזהותם הישראלית תהיה להם סניף של זהות תרבותית אחר, שממנה בעיקר ישאבו ולתוכה בעיקר ייצרו. כך וכך הרי זו תסמונת של התבוללות מהירה שאחריתה התאפסות. על כן הערכתי היא כי אם רוב היהודים במדינת ישראל יבחרו בזהות כזאת – מדינת ישראל, שקמה כמדינת יהודים לשם העם היהודי ולשם תחיית תרבותו, לא תתקיים יותר משניים שלושה דורות. אלה הזקוקים לה והרוצים בקיומה ייעלמו.

שלישית, ניתוח מצב העם היהודי כולו מגלה לדעתי תהליכי התפרקות מוחשיים ביותר. נראה כי תוך דור או שני דורות יישארו בתפוצות הרבה פחות יהודים מכפי שיש כיום, ואלה שיישארו יהיו משני סוגים: או אנשים שהם בעצם אמריקנים, אנגלים, צרפתים, שיש להם גם זהות יהודית משנית, חלקית ושולית או יהודים

שזהותם היהודים ראשונית וכוללת אבל באופן כיתתי ומקוטע. שתי האפשרויות הללו אינן מקיימות עם בעל זהות תרבותית. לפי הערכתי התהליך הנמשך בכיוון זה כבר כמה דורות איננו הפיך ואי־אפשר לבלום אותו, ופירושו הדבר הוא שרק במדינת ישראל יש עוד סיכוי לקיומו של עם יהודי בעל זהות תרבותית ייחודית מלאה. כיוון שגם במדינת ישראל ניכר תהליך של התבוללות אינני יכול לקבוע שהסיכוי הוא ודאי. ייתכן שהעם היהודי במדינת ישראל יבחר לוותר על זהותו. אבל היא הנותנת: הדבר תלוי כולו בבחירתו של הרוב. ההחלטה היא עדיין בידי אלה המזדהים כיהודים. אמרתי לעיל שהזהות היהודית שלי היא בעיני ראשונית, מקפת ומלאה. כדי להבהיר את משמעות הקביעה הזאת מצד תכניה אסכם את יסוד השקפת עולמי כיהודי בארבעה ראשי פרקים שלהלן:

א. יהדות היא קודם כל זיקת השייכות לעם היהודי. בתור שכזאת אין להציג את המושג יהדות כחופף את מושגה של הדת היהודית. היהדות היא תרבות של עם. היא כוללת את מלוא ההיקף של זיכרונותיו ההיסטוריים ויצירתו בכל התחומים. יתר על כן: תרבות של עם כוללת בתוכה לא רק מה שמבטא את זהותו המיוחדת, אלא גם מה שקיבל כהשפעה מתרבויות אחרות ומה שמשותף לו עם עמים אחרים. במשך כל תולדותיו חי עם ישראל יחד עם כמה עמים אחרים על מצעיהן של כמה ציביליזציות משותפות, הושפע מהן ותרם להן. במשך רוב תולדותיו ועד היום הוא חי על מצע הציביליזציה המערבית. מה שקיבל ממנה והחזיר לה מהווה חלק בלתי נפרד מתרבותו. ובדרך כלל תהליך היצירה של תרבות מתפתח מתוך המתח המתמיד בין הפרטיקולרי לאוניברסלי, ובין הפנים לחוץ. משום כך התרבות היהודית כוללת את כל תחומי הפעילות והיצירה של העם הן במרכיביה הייחודיים והן במרכיביה הדומים למרכיבי תרבותם של עמים אחרים או המשותפים לה עם עמים אחרים.

ב. הדת מהווה מרכיב מרכזי בכל תרבות היסטורית. יתר על כן, הדתות מהוות את המוקד המאחד של תרבויות העמים. הן המעצבות, באמצעות ערכים עליונים, נורמות וסמלים את ה'אופי' המיוחד תרבויות שונות. שוב: דבר זה אמור בכל העמים בלי יוצא מן הכלל, אולם לגבי עם ישראל הוא בולט ומודגש יותר, גם בגלל הקשר המיוחד שבין הדת והלאומיות היהודית וגם בגלל גורלו של עם ישראל כעם שהתקיים במשך רוב תולדותיו בגלות. משום כך אי־אפשר ליצור ולקיים קשר של הזדהות משמעותית עם היהדות ללא יחס חיובי אל תוכני המסורת והדת היהודית.

ג. יחס חיובי אל תכנים של מסורת ודת איננו מושתת בהכרח על דתיות במובנה האורתודוקסי, או על דתיות בכלל. אדם המגדיר את עצמו כחילוני, ובתור שכזה כבלתי מאמין, יכול ליצור יחס תרבותי חיובי כלפי תכנים דתיים. ראשית, משום שהתחומים החווייתיים והרעיוניים שהדת מייצגת, והשאלות הקיומיות שהדת משיבה עליהן, אינם זרים לו, והוא מסוגל להשתתף בהם גם מנקודת הראות ההומניסטית, ושנית משום שזיכרונות וחוויות הקשורים בדת הם חלק מן המטען התרבותי, ולפעמים גם האישי־הביוגרפי, המפרנס את ההתפתחות וההתבגרות של כל אישיות שיש לה חיי רוח. אין אפוא שום סיבה שאדם הרואה את עצמו כחילוני יוותר על עשירות התכנים והחוויות של שבתות, חגים ומועדים, על התנ"ך, הספרות התורנית, על ההלכה והאגדה שבה, השירה הדתית, התפילה, ההגות הדתית היהודית

העתיקה והחדשה. כל אלה הם מקורות חיים שבלעדיהם לא תתפתח שום תרבות הומניסטית בעלת ממדי עומק וגובה.

ד. אפשר לפתח פלורליזם יהודי על בסיס של סובלנות וכבוד הדדי בין תנועות וקהילות שונות בתוך העם היהודי. זוהי משימה לא קלה, בגלל מגמות קיטוב וקנאות שיש להן שורשים היסטוריים עמוקים, אבל אפשר יהיה לפתח בסיס לתרבות יהודית ייחודית ופתוחה, אם יגיעו רוב המזדהים כיהודים להבנת הסכנה המאיימת על עתיד העם היהודי. אין שום דרך אחרת להמשיך קיומו כעם אחד.

אסיים במסקנות המעשיות המתחייבות, לדעתי, מהבנת הסכנה המאיימת על עתיד זהותו של העם היהודי:

א. יש להיאבק נגד התופעה של צמצום תפיסת הזהות היהודית כזהות דתית גרידא. יש פרדוקסליות מוזרה בעובדה שצמצום זה מהווה בסיס הסכמה בין דתיים אורתודוקסיים לחילוניים רדיקליים במדינת ישראל: אלה מעמידים את תפיסת היהדות שלהם כבלבדית, ואלה מסכימים לכך על מנת לוותר על זהותם היהודית מכול וכול. יש לחדש אפוא את המושג של זהות יהודית תרבותית השואפת להיקף כולל של יצירה לאומית בכל התחומים שעם חי מהם ומתבטא בהם. יהדותנו היא מכלול יצירתנו הלאומית, עכשיו ולאורך כל תולדותינו.

ב. יש להתמודד עם היחס המנוכר של הציבור החילוני לתכנים הדתיים ולהראות את הדרך שבה מקבלים תכנים אלה משמעות חיונית גם מנקודת ראות תרבותית-הומניסטית. במקביל יש להיאבק על הרחבת תודעת ההזדהות של הציבור הדתי לכיוון מושג רחב יותר של תרבות יהודית שלמה.

ג. יש ליצור תשתית של יחסים ותהליכי תקשורת בין זרמים ותנועות שונות בתוך העם היהודי. יש לפתח גישות פלורליסטיות במקום אחידנות, נכונות לקיום יחד מתוך כבוד הדדי והפרייה הדדית בין צורות הביטוי השונות המצויות כיום להזדהות יהודית חיובית בעמנו, במקום המאמץ המתמיד לנצח ולהכניע כיווני הזדהות שונים משלנו, ותרבות של שיח והבנה הדדית מעשירה במקום נצחנות פולמוסית שסופה נתק. אלו הן משימות שאפשר לחתור להגשמתן במשולב דרך מערכת החינוך ודרך כל תהליכי היצירה החברתית-התרבותית.

יהושע פורת:

באחד ממאמריו כתב חנוך בר־טוב כי עצם העיסוק בשאלת הזהות הישראלית מצוי על סף הנטייה לכנענות, ומוכן שאין הדבר הזה מוצא חן בעיניו. לדעתו השאלה מיותרת. שאלת הזהות ברורה. אנחנו עומדים בתוך עולמה של היהדות ואנחנו יהודים. כל העיסוק בשאלת הזהות הישראלית מיותר. נדמה לי, שלפחות לגבי חלק מהציבור הישראלי אין הדברים פשוטים והתשובה שאנחנו סתם יהודים אין בה די. הציבור הזה איננו מוכן לראות במדינת ישראל עוד קהילה יהודית אחת מני רבות, שאין הבדל מהותי המייחד אותה משאר קהילות יהודיות אם בויליאמסבורג שבברוקלין או בכל מקום אחר.

אפשר כמובן להשיב ולומר שהשאלה פשוטה, לפחות מבחינה קונסטיטוציונית.

ישראלי הוא אזרח ישראלי. ויאמרו לנו שכך הוא המצב בכל ארצות התרבות הדמוקרטיות ההולכות לפי שיטתה או תפיסתה העקרונית לפחות של המהפכה הצרפתית, שביטלה את ההבחנה בין אזרחות ללאומיות ומשתמשת בדיוק באותו מונח 'נאסיונאליטה' גם לאזרחות וגם ללאומיות. כך גם הלשון האנגלית ולשונות אחרות. ויאמרו לנו שאם נאמץ את הגישה הזאת נפתור את כל הבעיות: תקום כאן מדינת לאום ישראלית, דמוקרטית, שכל תושביה יהיו להם מניות אמיתיות, לא פיקטיביות, בבעלות עליה, והם ישתתפו – באמצעות ההליך הדמוקרטי – בקביעת דפוסי שלטונה, הם יישאו כולם בנטל קיומה ובצורה כזאת תתגבש הלאומיות הישראלית המודרנית כחלק ממשפחת העמים הדמוקרטיים בעולם, עם מידה כזו או אחרת של זיקה לעבר התרבותי-היהודי של רובנו.

אבל כבר ניסיונה של המהפכה הצרפתית מלמד שאין השאלה הזאת פשוטה; שכן אותה מהפכה עצמה לא הסתפקה בקביעה הקונסטיטוציונית הזאת, אלא פעלה באופן נמרץ ביותר, ולא חדלו יורשיה השונים עד מלחמת העולם השנייה לטפח את אחדותה התרבותית-הלשונית של צרפת ולכפות את הלשון הצרפתית [שביסודה היתה הדיאלקט של 'איל דה-פראנס'] על כל המחוזות של צרפת, על עדותיהם השונות, ובכך למחוק את השפה הפרובנסלית וודאי הברטונית שאיננה רומנית, ולהשליט במקומן את אחדות השפה הצרפתית. ללמדך שאין די באזרחות המשותפת, ואפילו לא בזיקה הטריטוריאלית, כדי ליצור תחושה של שותפות אמת במסגרת זהות לאומית. אם לדייק, יש אולי מקום אחד שבו התפיסה המקורית הזאת באה לידי הגשמה, ודאי באופן קונסטיטוציוני, אבל ייתכן שגם במציאות, וזוהי ארצות הברית, שמגדירה בעצם את זהותה הקולקטיבית באמצעות הזיקה לקונסטיטוציה, לחוקה שלה. האזרחות האמריקנית היא הביטוי היחיד, העיקרי לפחות, לאותה זהות לאומית אמריקנית חדישה; שהרי בארצות הברית אין לשון רשמית, ועכשיו מתנהלים במדינות מסוימות מאבקים בין אנגלית לספרדית, עד כדי כך שבחוקה של קליפורניה, בשונה משאר המדינות של ארצות הברית, נתקבל התיקון שקובע את האנגלית כלשונה הרשמית של המדינה כדי לבלום את אלה התובעים להנהיג את השפה הספרדית בבתי הספר הציבוריים האמריקניים.

כמובן, אצלנו המצב מסובך וקשה ואנחנו נתונים בעיצומו של תהליך שתחילתו ללא ספק בעבר היהודי. אבל מבחינת מורכבות המצב והתסבוכת שאנחנו נתונים בה, אני חושב שאנחנו מרחיקים לכת כלפי העבר היהודי יותר ממה שמתחייב, לפחות מהתפיסה המקובלת שעמדה ביסודה של התנועה הלאומית שלנו, של הציונות המקורית, המהפכנית, שוללת הגולה, החותרת להשיב את עם ישראל לארץ-ישראל, הרוצה להשתית את חייו התרבותיים על יסוד לשונו הלאומית המקורית.

היכן אנו עומדים? לפי האזרחות אנחנו ישראלים. מבחינת הזהות הלאומית אנחנו בראש ובראשונה יהודים, כך אני חושב סבורים רובנו. לשוננו היא עברית. תנועת התחייה שלנו היא ציונית. אלה ארבע קטגוריות שבעזרתן אנחנו מנסים להגדיר את זהותנו הכוללת. וכמספר הקטגוריות המתרבה, כך גדל גם הבלבול.

לפי דעתי, הליקוי הגדול הוא בכך שלא תפסנו את השינוי שהתרחש, בעיקר מאז מלחמת העולם השנייה, בהוויה היהודית הכללית כשינוי בעל פוטנציאל מהפכני

ואולי אפילו בעל ביטוי מהפכני במציאות; שהרי הקמת המדינה הפכה את הקהילה היהודית, את היישוב העברי בארץ־ישראל, לחי הנושא את עצמו, שאחראי לגורל, המקיים מידה גדולה מאוד של סולידריות בתוכו (נודה בכך ולא צריך להתבייש בכך), הרבה מעבר למה שמקובל בקיבוצים אחרים, ודאי בקהילות יהודיות אחרות.

החוויה הגדולה של הקמת המדינה היתה כרוכה בחוויה המתמשכת של המאבק המתמיד למען קיומה של המדינה ובעובדה שאנחנו לבדנו נושאים בנטל הזה. האמירות היפות על אחדות הגורל היהודי הן בגדר אמירות בלבד. בשעת מבחן אנחנו העומדים לבדנו מול מה שנדרש, והדבר הזה לבדו יוצר תחושה חזקה מאוד של סולידריות ומייחד אותנו מקהילות יהודיות אחרות ברחבי העולם.

מובן שמעבר לדברים המייחדים את ישראל מתקיימים בנו כל סימני ההיכר המקובלים בכל חברה ריבונית, בכל מדינה: המאבק הפוליטי, המשחק המפלגתי, ההכרעות היום־יומיות, קבלת ההחלטות. מערכת החיים היום־יומית במדינה ריבונית איננה דומה בשום פנים ואופן למה שעושות קהילות יהודיות באופן קולקטיבי במקומות אחרים; ודאי שהיא שונה ממה שעושים יהודים כפרטים בארצות שהם בחרו לחיות בהן כאזרחים אחרי 1948, למעט אותם מקרים שהבחירה ניתנה להם רק בשלב יותר מאוחר. ועד היום בדרך כלל, כשהיתה הבחירה חופשית, לצערנו הרב לא היה הכיוון מדינת ישראל. אני חושב שלא עיכלנו את המגמה הזאת, אולי לא רצינו לעכל, כי תפסנו את פוטנציאל המשבר הטמון בה, המשבר מבחינת הזהות ההיסטורית, מה שנתר מהזהות ההיסטורית של העם היהודי.

יתר על כן, בעקבות תהליכים של תחיית הלשון העברית ושל גדיעת אותו חלק של העם היהודי שטיפח את הלשון העברית מחוץ למדינת ישראל הפכנו לקהילה היהודית היחידה בעולם שהעברית בה היא לשון חיה. יש יודעי עברית במקומות אחרים, יש כאלה שיודעים עברית היטב במקומות אחרים. הוואר, כתב העת העברי החשוב האחרון בארצות הברית, ממשיך לצאת לאור. להוציא אותו ועוד כמה מקומות שבהם ניתן חינוך עברי מלא, המקום היחיד בעולם שקיימת בו קהילה גדולה יחסית שחיה מתנהלים בעברית, לא רק חייה הספרותיים, לא רק הגותה, לא רק יצירתה הרוחנית, אלא שפתה, שפה אוּפּת־כול בהגדרה הבלשנית, היא עברית, המקום היחיד הוא מדינת ישראל. אי אפשר שלא להזכיר את העובדה הזאת בדיון על זהותנו, כי יש לה משמעות עצומה.

ככל שרבו המחקרים האמפיריים ולא התיאורטיים בשאלה של גיבוש הזהות הלאומית, גיבוש הזהות הקולקטיבית, בולטת חשיבותה של הלשון (לא רק כמכשיר קומוניקציה אלא כסמל זהות); אולי חשיבותה משתנה מארץ לארץ ומתרבות לתרבות, אבל היא גורם כבד משקל בכל מקום. לא נתנו לעצמנו דין וחשבון לגבי חשיבותה של שאלת הלשון ותוצאותיה, לא ניסינו להתמודד אתה בכיוון של טיפוח החינוך העברי כמכשיר שימנע אולי את הקרע ההולך ונוצר בין הקהילה העברית שלנו לבין הקהילות שאינן עבריות ברחבי העם היהודי.

המצב כיום הוא ששני גורמים חשובים מאוד, המעצבים בדרך כלל זהות קולקטיבית, פועלים להעמקת הפער בין יהודי מדינת ישראל כקיבוץ בעל זהות לאומית משלו לבין היהודים הבוחרים מרצונם החופשי שלא להיות ישראלים ולהיות

אזרחים, בדרך כלל בארצות דמוקרטיות, שם מצוי רוב העם היהודי, תוך זיקה כזאת או אחרת (לצערנו אולי נחלשת והולכת) למורשת ההיסטורית היהודית. איננו יודעים איך להתמודד עם העניין הזה. אנחנו מנסים להעמיד פנים; לפעמים גם העמדת הפנים פוגעת. למשל, חוק בעל משמעות כל כך חשובה מבחינה סמלית ואידיאולוגית, עם השלכות מעשיות לא מעטות, כמו חוק האזרחות, יוצר מצב אבסורדי שאין לו אח ורע, שאזרחים ישראלים מלידה, אם הם יהודים, כלומר היו זכאים לעלות למדינת ישראל אלמלא נמצאו בה בלאו הכי, הם אזרחים מכוח שבות ולא מכוח הדבר הטבעי ביותר של הלידה והחיים ממילא. החוק נוצר קודם כל כדי להראות שמדינת ישראל איננה בעצם מדינה טבעית של תושביה, אלא בראש ובראשונה היא מכשיר אידיאולוגי של איזו תנועה הנושאת על עצמה שליחות, שאיננה מתגשמת במציאות מדי יום. לצערנו גם אנו איננו אלא חלק קטן מהעם היהודי, אבל בפועל אנחנו מנסים ליחס לתנועה ולאידאולוגיה שלה חשיבות כל כך גדולה עד כדי כך שאנחנו הופכים גם את אזרחי ישראל מלידה – היהודים – לאזרחים ממדרגה מיוחדת, חגיגית, לאזרחים מכוח שבות.

דוגמה אחרת (יש גם דוגמאות נוספות) הוא חוק מאוחר יותר שנחקק ללא דיון ציבורי הולם. על פי אותו חוק מ־1985 נאסר על רשימה המטיפה לגזענות להתמודד בבחירות לכנסת. משום שהיה עניין להעבירו ללא התנגדות או תוך התנגדות מעטה, פסלו להתמודדות בבחירות גם רשימה שאיננה מכירה באופיה של מדינת ישראל כמדינת העם היהודי.

איזו משמעות יש לדבר הזה? בינתיים אין לכך משמעות מעשית, אני מפחד מהמשמעות המעשית. הכרחי לבדוק מה מתרחש כאן. מדינת ישראל נתפסת כמדינתם של אלה שחיים בארצות אחרות, שהם שם אזרחים ומשתתפים בחיים הפוליטיים ולפעמים גם ממלאים שם תפקידים נכבדים. היא גם מדינתם של אלה המוכיחים ברגליהם שהם מהגרים מארץ אחת שמשם הם נאלצים ללכת, או עוזבים מרצונם החופשי ועוברים לארץ אחרת ואינם באים למדינת ישראל. על פי ההגדרה הזאת מדינת ישראל היא גם מדינתם של יהודי אלג'יר, נאמר, שהעדיפו את צרפת או של יהודי ברית המועצות המעדיפים את ניו-יורק, אלא אם כן תעשה עמנו ארצות הברית איזה חסד ותסגור את שעריה. והיא גם מדינתם של יהודי קובה או דרום-אמריקה שהעדיפו את חופי מיאמי וכיוצא באלה דוגמאות רבות מאוד, למרבה הצער רבות יותר מהדוגמאות ההפוכות.

זה הרע במיעוטו. החשש האמיתי מתעורר כשנשמעים קולות שאומרים שכיוון שחוקקנו חוק כזה, אנו פטורים מלהתמודד עם כל מיני שאלות אחרות הכרוכות בשאלות מדיניות שאנחנו נתונים בהן; כי הרי זוהי מדינת העם היהודי ואת השאלה של היחס המספרי בין רוב למיעוט, בין יהודים לערבים, אפשר לפתור פשוט על ידי הענקת זכויות בחירה לאותם יהודים שיש להם כאן מניות בכורה אולי, לא רק מניות רגילות, כי הם בנים לעם היהודי.

לפי דעתי הגישה שאני מבטא – היא גוררת עמה אוטומטית את הטענה, שכך גורסים הכנענים וזוהי גישה בלתי-ציונית או חלילה אפילו אנטי ציונית – מגלמת את התפיסה הציונית המקורית. אם נחזור לכתבים של האבות המייסדים מאליעזר

בן־יהודה, דרך ברדיצ'בסקי ובראש ובראשונה לכתבי יעקב קלצקין וברנר, נמצא את הגישה הזאת שהעם היהודי כישות מסורתית־היסטורית חדל להתקיים: המסורת הגיעה לקצה והדרך היחידה להמשיך בקיום הקולקטיבי היהודי הוא בהפיכת העם היהודי לעם נורמלי בארצו, המחדש את תרבותו הלאומית. והצירוף הזה של מולדת ותרבות, מולדת ולשון הוא הבסיס היחיד להמשך קיומם של היהודים כישות קיבוצית בעולם שלאחר האמנסיפציה. ואת הקביעה 'או שנהיה אחרוני היהודים או שנהיה ראשוני העברים' לא כתב יונתן רטוש אלא מיכה יוסף ברדיצ'בסקי בראשית המאה העשרים. ואת הקביעה המפורשת, שבין היישוב העברי החדש (כבר אז הוא ידע להגדיר כך) לבין היהודים שאינם בוחרים לבוא אליו הולכת ונפצרת תהום, כתב יעקב קלצקין ב־1921, ולא היום.

אני חושב שההכרה בתהליך הזה והסקת המסקנות הנכונות ממנו רק יעזרו לנו למצוא את דרכנו בתוך אותו עולם מסובך שאנו נתונים בו. כמובן, מכחינה ציונית מצבנו טרגי, כי ההנחה שהניחה האבות המייסדים או תקוותם שאכן רוב היהודים יבחרו בתחייה לאומית בארץ־ישראל התבדתה. היום אנחנו יכולים להודות שהפתרון הציוני סיבך את שאלת הזהות היהודית המודרנית. לנו אולי הוא פתר את הבעיה, הוא עוזר לנו להפוך לעם נורמלי בארצו, ו'ככל הגויים בית ישראל' איננה רק מלת קללה של החרדים האנטי־ציונים בנוסח אגודת ישראל, אלא זו סיסמה ציונית. אבל הצרה היא שרק מיעוט בעם היהודי בחר ובחר בפתרון הזה, ועל כן במקום שהפתרון הציוני יהיה מכשיר לטרנספורמציה כוללת בדרכי קיומו של העם היהודי המסורתי, רק חלק קטן בחר בתהליך הזה. חלק זה הולך וניתק מאותם יהודים שממשיכים לחיות בתוך אותה מתכונת (שמצליחה להשתמר באי־אלו מקומות) של הקיום היהודי המסורתי הנגזר מתרבות מצוות וגם מאלה המעדיפים להתבולל בארצות מושבם בדרגות שונות של התבוללות.

נשאלת השאלה של מעמדם של ערביי ישראל בתוך התהליך הזה. אסיים ואומר כך: בניסיון להתחמק מהכרעה בעניין הזה, אולי זה המקרה היחיד שבו גם עולם המושגים שלנו וגם עולם המושגים של הלאומיות הערבית היו תמימי דעים לחלוטין. אנחנו אמרנו להם: 'אינכם חלק מה'בודי פוליטיק', מהקהילה הפוליטית של מדינת ישראל, אתם לכל היותר מיעוט נסבל, ואנחנו ניתן לכם את הפריבילגיה הגדולה ולא נקרא אתכם לשאת בנטל האזרחות הישראלית המלאה, אם כי כנגד זה אנחנו פה ושם נפלה אתכם לרעה, זה לא כל־כך נורא, כי פטרנו אתכם מהחובה האזרחית העיקרית [השירות בצבא]'. וכמובן, כל אלה הדוגלים בעולם המושגים של הלאומיות הערבית אמרו אותו דבר: 'אזרחות ישראלית אין לה שום משמעות. אתם ערבים בלשונכם ובתרבותכם, אולי גם בתודעת המוצא שלכם, ולכן המסגרת ההזדהותית המכרעת עבורכם צריכה להיות ערבית.'

(מתוך הניסיון אנחנו יודעים מה עוצמתה האמיתית של אותה תפיסה מיתולוגית של אחדות ערבית, כי הרי החזון הגדול של זהות ערבית הכובשת־כול והמחוללת את האומה הערבית הגדולה מהמפרץ הפרסי ועד האוקיינוס האטלנטי הרי עומדת להתממש לנגד עינינו (...). ויתרנו על כל העניין הזה, והיום, אחרי ארבעים שנה, כמובן אנחנו עומדים במצב קשה הרבה יותר, כך שאם נצליח להחזיק מעמד ולפתח

זהות יהודית-ישראלית

את זהותנו הלאומית הישראלית, אולי נצטרך להשלים עם המצב שזאת תהיה מדינה ישראלית, אבל דו־תרבותית מבחינת התרבויות הרווחות כאן.

(הדברים נאמרו בערב זיכרון לחגי אשד ו"ל)